

УДК 811.161.2'367.622(045)
DOI 10.31494/2412-933X-2019-1-8-146-153

DISCOVERING THE GENDER OF NOUNS IN UKRAINIAN

ВИЗНАЧЕННЯ РОДУ ІМЕННИКІВ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

MYROSLAVA SHYPOVYCH,

teacher

<http://orcid.org/0000-0002-7769-2362>

shupovichm@ukr.net

Mukachevo State University

✉ Mukachevo,

59 Ya-A Komenskoho St.,
89600

МИРОСЛАВА ШИПОВИЧ,

викладач

Мукачівський державний
університет

✉ м.Мукачево,
вул. Я-А Коменського, 59,
89600

ABSTRACT

Problems and difficulties that occur while determining the gender of nouns on the stage of deepening, generalization and systematization of Ukrainian language knowledge have been considered. The noun is one of the most studied units of language. Despite the long history of nouns' researches there are still questions that linguistics cannot answer. One of them is the gender of nouns as it still causes difficulties.

Formation and determining specifics of masculine, feminine, neuter and common grammatical gender have been rationalized. Grammatical gender of nouns is rather abstract grammatical category due to the fact that its connections with the meaning of the noun, especially when speaking about inanimate nouns sometimes cannot be defined.

Grammatical gender of animate and inanimate nouns displays differently. Grammatical gender of inanimate nouns is strictly grammatical, formal category and gender of animate nouns is connected with lexical and grammatical categories. Grammatical gender of these two noun groups is expressed by different means. On this condition categorization function of masculine and feminine gender is intended to reflect the objective, non-verbal actuality, distinction of beings that is accompanied by certain formal indicators — endings, word formation suffixes and syntax means — coordinate forms. It has been reviewed how gender of family and first name nouns is being determined.

Determining the gender of nouns with foreign origin causes great difficulties and notice to this aspect has been taken in the article.

Attention has also been paid to the specifics of determining gender of occupations, professions, ranks.

Formation of nouns that refer to substances and collective nouns particularly difficulties that arise when familiarizing with collective nouns and nouns that denote things and other entities presented as substances has been reviewed and analysed.

Determining the gender of nouns in Ukrainian language is rather difficult. That is why rules concerned with this grammatical category and needed for correct determining have been reviewed in the article.

Key words: noun, male, female, average, common genus, grammatical category, morphology, number, case.

Вступ. Іменник є однією з найбільш досліджених частин мови. І це не дивно, тому що ще з давніх-давен почали виділяти два класи слів – ім'я та дієслово. Основу першого склали іменники, бо інші частини мови сформувалися пізніше, а деякі, як-от прикметники, числівники, вже розвинулися саме з іменників.

Та незважаючи на тривалу історію дослідження іменників і досі постає питання, на які мовознавча наука ще не дала повністю остаточної відповіді. До них, зокрема, належить і проблематика такого поняття як рід іменників, оскільки й нині це викликає неабиякі труднощі при правильному їх визначенні.

Вирішення цієї проблеми має велике теоретичне значення, оскільки поряд із відмінком і числом – рід є однією з головних категорій іменника. **Мета статті:** дослідити визначення такої граматичної категорії як “Рід іменників”. **Завдання:** 1) обґрунтовано особливості утворення та визначення чоловічого, жіночого, середнього та спільного родів іменника; 2) Розглянуто та проаналізовано творення іменників зі значенням речовини та збірних.

Питання визначення роду іменників в останній час дедалі більше привертає увагу науковців та мовознавців-дослідників. Цю граматичну категорію у своїх працях розглядають науковці: В. Погребенник, В. Михайлюта, М. Плющ, Н. Шкурятяна, С. Шевчук.

Вітчизняні мовознавці, такі як І. Огієнко, П. Житецький, О. Потебня, М. Жовтобрюх, С. Ярмоленко, Н. Клименко, Г. Удовиченко та багато інших, також детально розглядали це питання у своїх виданнях та збірниках.

Методи та методики дослідження. На сьогоднішній час такої частини мови, здається, що й не існує. Проте є іменник, займенник, прийменник – до творення назви яких входить саме ця частинка *імен-* (*ймен-*). В часи античності, частина мови *ім'я* означала не лише іменник, а ще й прикметник і числівник та об'єднувала ту групу частин мови, яку сьогодні називаємо іменними частинами.

Саме визначення *іменник* почали вживати лише з 1873 року. Першим, хто його використав, був О. Партицький. Проте ще й після цього деякі граматики й надалі продовжували називати іменник *сущником*. Навіть правопис 1926 року дав іменнику визначення “*речівник*”.

Іменник – це самостійна частина мови, що називає предмет, особу, явище і відповідає на питання хто? що?

Результати та дискусії. Граматична категорія роду є однією з визначальних, класифікаційних характеристик іменника як частини мови. Усі іменники, за незначними винятками, поділяються за граматичним родом на такі групи: чоловічого, жіночого, середнього і роду. Окрему групу становить спільний рід іменників.

Рід іменників може виражатися такими способами:

1. *Лексичним*, тобто словами різних коренів. Цей спосіб властивий назвам тільки людей і тварин (свійських) і відповідає поділові з статтю: *чоловік – жінка, бик – коро́ва*.

2. *Морфологічним*, тобто специфічними закінченнями іменників

у називному відмінку однини для назв істот і неістот:

а) чоловічий рід має переважно нульове закінчення (олівець, край), а також –а(-я) (суддя, Микола) і –о (Петро);

б) жіночий рід має закінчення –а, –я і нульове: *парта, хвиля, любов*.

3. *Словотворчим* – притаманним лише похідним іменникам, коли суфікс утворює:

а) співвідносні іменники (для назв людей і тварин) чоловічого, жіночого і середнього роду: *письменник – письменниця, заєць – зайчиха – зайченя*;

б) переважно іменники збірні та з абстрактним значенням середнього роду: *роззбросння, павутиння, козацтво*.

4. *Синтаксичним*, тобто узгодженням з родовою формою іменника родових форм прикметників, дієприкметників, порядкових числівників, дієслів минулого часу й умовного способу та деяких займенників: *чорноокий Слава, дуже загартований забіяка, прийшла б Петрук, другий малолітка, інший сирота* [4].

Рід іменника є постійною його граматичною ознакою. Граматична категорія роду іменника виявляється в тому, що кожен з іменників, вживаних в однині, належить до одного з трьох родів — чоловічого, жіночого чи середнього: *край, лан, хлопець, дядько, Сидір, веселка, мрія, цікавість, мати Ольга, Катерина, Олеся; колосся, колесо, поле, яня*.

Якщо іменник утворює співвідносні форми однини/множини, то його рід визначається за формою однини: *стоять сто-ли* – іменник *стіл* в однині чоловічого роду; *привезли парти* – іменник *парта* в однині жіночого роду; *помили вікна – вікно* в однині середнього роду. Якщо іменник вживається лише у множині, то він граматичного роду не має: *сани, сіни, жнива, білила, вершки, перила*.

Граматичний рід іменників є досить абстрактною граматичною категорією, оскільки зв'язок його зі значенням іменника, особливо в назвах неістот, простежується слабо або не простежується взагалі. Так, у межах однієї семантичної групи наявні іменники різних родів: серед назв днів тижня *понеділок, вівторок, четвер* – чоловічого роду, *неділя, середа, п'ятниця, субота* – жіночого; серед назв житла – будинок, *хата, квартира, помешкання* – іменники трьох родів, а серед назв складових частин їх (наприклад, *хати*) наявні іменники кожного граматичного роду й такі, що не мають родової форми: *поріг, коридор* – чоловічого роду; *кімната, кухня, стіна, підлога, стеля* – жіночого; *вікно, перекриття* – середнього, а *сіни, двері* не мають граматичного роду [2].

Граматичний рід в іменниках – назвах істот та неістот виявляється по-різному: у назвах неістот граматичний рід є категорією суто граматичною, формальною, у назвах істот він пов'язаний із поняттям статі і є категорією лексико-граматичною. Граматичний рід у цих двох групах іменників виражається різними засобами.

В іменниках – назвах неістот рід визначається переважно закінченням.

До чоловічого роду належать:

а) більшість іменників з кінцевим приголосним основи (віл, степ,

гай), за винятком деяких жіночого роду;

б) частина іменників на *-а (-я)*, що семантично вказують на віднесеність осіб до чоловічої статі (*староста, Микола Ілля*);

в) деякі іменники на *-о* (*батько, Павло, Дніпро*).

До жіночого роду належать:

а) більшість іменників на *-а (-я)* (*сестра, Софія, ткаля*), крім деяких чоловічого роду з семантичною мотивацією та середнього роду;

б) частина іменників на приголосний (*ніч, радість, міль, тінь*) та іменник *мати*.

До середнього роду належать:

а) майже всі іменники на *-о, -е* (*срібло, марево, море, поле*);

б) частина іменників на *-а (-я)* (*насіння, життя, дозрівання, теля, ягня, курча* і т. ін.).

Помітно, що іменники з однаковою морфологічною характеристикою в початковій формі належать до різних граматичних родів: з чистою основою – до чоловічого й жіночого, о закінченням *-а (-я)* – до жіночого й середнього. Граматичний рід таких іменників визначається за кінцевим приголосним основи, іншими формальними показниками; іменники з твердим приголосним у кінці основи належать переважно до чоловічого роду (*мороз, дуб, шлях, клен*), із м'яким – до жіночого (*тінь, сіль, паморозь*), частина іменників на *-а (-я)*, що належать до середнього роду, у непрямих відмінках набувають суфіксів *-ат(-я-), -ен-* (*коліща – коліщати, коліщати*). Сприяють визначенню роду іменників і закінчення непрямих відмінків. Порівнюємо:

чол. р. жін. р. серед. р.

Н. колодязь галузь житт-я ім'-я

Р. колодяз-я галуз-і житт-я ім.-ен-і

Д. колодяз-ю галуз-і житт-ю ім.-ен-і

З. колодязь галузь житт-я ім'-я

О. колодяз-ем галузз-ю житт-ям ім.-ен-ем, ім'-ям

М. (у) колодяз-і галуз-і житт-іім-ен-і

Слід звернути увагу також на визначення роду імен та прізвищ, який визначається за статтю їх носія. Отже, імена Микола, Михайло, Григорій, Сергій, Мина, Лука – іменники чоловічого роду; Галина, Оксана, Христина, Любов, Марія, Євдокія – іменники жіночого роду; Носіями прізвищ на зразок Коваленко, Прилипка, Пасічник, Радчук можуть бути й чоловіки, й жінки – рід їх визначається за контекстом, у конкретній ситуації: прийшла Олеся Коваленко – прийшов Василь Коваленко, доброзичлива Прилипка Ірина – доброзичливий Прилипка Андрій [10].

Досить специфічно визначається рід і в іменниках – назвах професій, посад, звань. В них зберігаються форма чоловічого роду для називання особи чоловіка й особи жінки: *інженер, слюсар, вчитель, математик, юрист, лікар* та ін.; як іменники чоловічого роду вони вживаються у професійному та офіційно-діловому мовленні. Від частини іменників такої семантики за допомогою суфіксів *-к, -иц-, -ис-, -ес-* утворюються співвідносні форми жіночого роду, що вживаються в усіх

мовних стилях, крім наукового й, особливо, офіційно-ділового: *вихователь – вихователька, інспектор – інспектриса, стюард – стюардеса* [3].

У розмовному стилі, просторіччі на позначення особи жіночої статі за родом заняття, званням, посадою та дружини відповідної особи поширені форми *агрономша, бібліотекарша, професорит, лікарит* і подібні, вони вживаються також у художній літературі, виступаючи мовним засобом характеристики героя твору, проте не є нормою літературної мови.

Форма або чоловічого, або жіночого роду вживається для назв деяких тварин, птахів, риб без розмежування біологічної статі: *леопард, носорог, жайворонок, карась, короп* (чол. р.), *лисиця, пантера, синиця, галка, муха* (жін. р.).

Деякі іменники – назви істот і назви неістот – вживаються у формах двох граматичних родів: чоловічого й середнього (*вовчище, лобище*), жіночого й середнього (*бабище, ножище, ручище*). Середній рід цих іменників визначається на основі закінчення *-е*, чоловічий чи жіночий – на основі роду твірного слова [8].

Великі труднощі виникають при визначення роду в іменниках *іншомовного походження*. Тому, саме на визначення їх роду, слід звернути особливу увагу.

Грамматичний рід невідмінюваних іменників іншомовного походження – загальних назв визначається залежно від того, кого чи що вони називають: якщо такі іменники називають особу чоловічої статі, то належать до чоловічого роду (*аташе, мсьє*), якщо називають особу жіночої статі, то є іменниками жіночого роду (*леді, мадам*); іменники – назви неістот належать до середнього роду (*метро, таксі, фойє*). Тому можна їх поділити на такі групи:

- назви осіб – за віднесеністю до статі: маестро, аташе, денді, мосьє, портьє, юре, джентльмен, Гейне, Золя, Дюма – чоловічий рід (він); леді, мадам, міс, фрау, Беатріче, Зегерс, Ожешко – жіночого роду (вона);

- назви істот (тварин, птахів) – чоловічого роду (можливе розрізнення за статтю): *кенгуру, шимпанзе, поні, какаду, колібрі, фламінго*,

але: роздратована *шимпанзе*, маленька *колібрі*, муха *цеце* (жін. рід);

1. назви неістот середнього роду: *кіно, журі, таксі, метро, шосе, рагу, пюре, фойє, інтерв'ю, резюме*, але:

до іменників чоловічого роду належать слова *сироко, торнадо* (назви вітрів); до іменників жіночого роду – *авеню* (вулиця), *кольрабі* (капуста), *саямі* (ковбаса); *комі, гінді, бенгалі* (назви мов);

2. у власних географічних назвах – за родовою назвою (місто, село, озеро, річка, острів, країна): *Капрі* (острів – чол. р.), *Тбілісі* (місто – сер. р.), *Перу* (країна – жін. р.), *Калахарі* (пустеля – жін. р.), *Онтаріо* (озеро – сер. р.), *Онтаріо* (штат – чол. р.), *Онтаріо* (річка жін. р.), *Міссісіпі* (річка – і жін. р.).

В аббревіатурах (ініціальних, бук вених) рід визначається за основним словом: *відомий ХТЗ* (завод – чол. р.), *Київська ГЕС* (електростанція жін. р.), *міське ПТУ* (училище – сер. р.).

Рід змінюваних складноскорочених слів визначається граматично (за типом відмінювання): *КраЗ – КраЗа – КраЗові – КраЗ – КраЗом – на КраЗі*; *ТУМ – ТУМу – ТУМові – ТУМ – ТУМом – у ТУМі*.

Так само чоловічого роду іменники *ДЕК, МОП, ВАК* (хоч головне слово словосполучення вища атестаційна комісія – жіночого роду).

У невідмінюваних звукових абрєвіатурах рід також установлюється за стрижневим словом: *облво повідомив* (відділ – чол. р.), *Голосіївський райво м. Києва* [5].

Також можна розгляне й ті труднощі, які виникають при ознайомленні зі збірними іменниками, що означають сукупність однорідних осіб, предметів як єдине ціле: *птаство, колосся гарбузиння, ярина*.

Грамматичними ознаками збірних іменників є те, що вони:

а) вживаються лише в однині;

б) з ними не поєднуються власне кількісні числівники, оскільки позначуване ними не підлягає лічбі.

Зі збірними іменниками можуть поєднуватися неозначено-кількісні числівники: *мало городини, багато волосся, чимало залізччя*.

За словотвірними ознаками збірні іменники є двох різновидів: безафіксні (*люд, молодь, зелень*) і такі, що мають в основі суфікс, який і виражає значення збірності. З названою функцією вживаються суфікси *-ств-* (*людство, учнівство*), *-те-* (*птаство, юнацтво*), *-от-* (*кіннота, піхота*), *-н-* (*комашня, дітпашня*), *-ин-* (*звірина*), *-в-* (*мошва*), *-ар-* (*мошкара*), *-ур-* (*мускулатура, апаратура*), *-еч-* (*малеча*), *-ій-* (*-ія*) (*братія, інтелігенція*), *-ій-* (*верб я*), *-ик-* (*тематика, проблематика*), *-ік-* (*синоніміка*). Збірні іменники обох видів є похідними, утвореними за різновидами морфологічного способу словотвору.

До збірних не належать іменники на зразок *загін, полк, клас, ліс, сад*, які за семантикою близькі до збірних (називають сукупність осіб, предметів), але за граматичними ознаками відрізняються від них – вони утворюють співвідносні форми числа (*цвіте сад цвітуть сади, виступає ансамбль – виступають ансамблі*) і можуть поєднуватися із власне кількісними числівниками: *три групи, п'ять загонів*.

Збірні іменники, що називають сукупність осіб, є назвами істот і відповідають на питання *хто?* (*професура, малеча, адміністрація*); іменники, що називають сукупність предметів, речей, є назвами неістот, вони відповідають на питання *що?* (*городина, картоплиння, пір'я*).

Іменники з речовинним значенням. Іменники з речовинним значенням називають однорідну масу, речовину, яка підлягає не лічбі, а іншому вимірюванню й у будь-якому своєму вияві зберігає однакові семантичні ознаки.

Це назви речовин, маси: (*молоко, олія, повітря; водень, залізо, магній; деревина, бетон, цемент, пісок, глина; пшениця, ячмінь, гречка, просо; полотно, ситець, бязь, тощо*). Такі іменники вживаються переважно в однині, зрідка у множині (*дріжджі, дрова*). Іменники, що вжинаються лише в однині, можуть набувати форми множини, якщо потрібно позначити: 1) різні сорти, види, типи названого іменником

(мінеральні води, солі; високоякісні сталі, натуральні вина) або 2) велику кількість його (піски пустелі, весняні води, дозрілі пшениці).

Іменники з речовинним значенням не поєднуються з кількісними числівниками, крім неозначено-кількісних *багато, мало, чимало (багато молока, олії, кисню; мало каміння, тканини, вугілля; чимало жиру)* [10].

Висновки. Таким чином, в українській мові правильне визначення роду іменників зазвичай вдається важко багатьом. Саме в цій статті й були розглянуті ті правила вживання цієї граматичної категорії, які необхідно знати, щоб мати змогу зорієнтуватися у правильному їх визначенні.

Література

1. Біляєв О. М., Симоненкова Л. М. Українська мова / О. М. Біляєв, Л. М. Симоненкова. – К.: Освіта, 2000. – 240 с.
2. Вороніна В. І. Українська мова / В. І. Вороніна. – Запоріжжя.: Прем'єр, 2001. – 96 с.
3. Дмитренко Г. К. Українська мова / Г. К. Дмитренко. – Донецьк: БАО, 2005. – 136 с.
4. Дудик П. С. Українська мова. Ч.1.: підручник для педучилищ / П. С. Дудик. – Київ: "Вища школа", 1988. – 382 с.
5. Новий довідник: Українська мова. Українська література. – К.: ТОВ "Казка", 2010. – 864 с.
6. Олійник О. Б. Українська мова / О. Б. Олійник. – К.: Вікторія, 1999. – 367с.
7. Сидоренко І. М. Українська ділова мова / І. М. Сидоренко. – К.: Освіта, 2000. – 152 с.
8. Сучасна українська мова / За ред. О. Д. Пономарева. – Київ: Либідь, 2001. – 400 с.
9. Плющ М. Я. Сучасна українська літературна мова: підручник для студентів філологічних спеціальностей вищих навчальних закладів / М. Я. Плющ. – Київ: "Вища школа", 2006. – 430 с.
10. Українська мова: Енциклопедія. – 2-ге вид., випр. і доп. – К.: Вид-во Українська енциклопедія ім. М.П. Бажана, 2004. – 824с.
11. Шкурятяна Н. Г., Шевчук С. В. Сучасна українська літературна мова: Модульний курс: Навч. Посіб. – К.: "Вища школа", 2007. – 823 с.

References

1. Biliaiev , O. M., Symonenkova , L. M. (2000). *Ukrainskamova* [Ukrainian language]. Kyiv, Osvita Publ., 240 p.
2. Dmytrenko , H. K. (2005). *Ukrainska mova* [Ukrainian language]. Donetsk, BAO, 136 p.
3. Dudyk , P. S. (1988). *Ukrainskamova. Ch.1.: pidruchnykdliapeduchylyshch* [Ukrainian language. Chpt.1 book for pedagogical school]. Kyiv, "Vyshchashkola" Publ., 382 p.
4. *Novyi dovidnyk: Ukrainskamova. Ukrainska literature* [New handbook: Ukrainian language. Ukrainian literature]. Kyiv, "Kazka" Publ., 2010 , 864 p.
5. Oliinyk , O. B. (1999). *Ukrainskamova* [Ukrainian language]. Kyiv, Viktoriia Publ., 367p.
6. Pliushch , M. Ya. (2006). *Suchasna ukrainska literaturna mova: pidruchnyk dlia studentiv filolohichnykh spetsialnostei vyshchykh navchalnykh zakladiv* [Modern Ukrainian language: book for philology professions in higher educational establishments]. Kyiv, "Vyshchashkola" Publ., 430p.

7. Ponomarev , O. D. (2001). *Suchasna ukrainska mova* [Modern Ukrainian language]. Kyiv, Lybid Publ., 400 p.
8. Shkuriatiana ,N.H., Shevchuk ,S.V. (2007). *Suchasnaukrainskaliteraturnamova: Modulnykurs: Navch. Posib.* [Modern Ukrainian language: Module course: Handbook]. Kyiv, "Vyshchashkola" Publ., 823 p.
9. Sydorenko , I. M. (2000). *Ukrainskadilovamova* [Business Ukrainian language]. Kyiv, Osvita Publ., 152 p.
10. *Ukrainskamova: Entsyklopediia.* [Ukrainian language: Encyclopedia.]. Kyiv, Ukrainska entsyklopediiaim. M.P. Bazhana Publ., 2004, 824p.
11. Voronina , V. I. (2001). *Ukrainskamova* [Ukrainian language]. Zaporizhzhia, Premier, 96 p.

АНОТАЦІЯ

У статті розглянуто проблеми та труднощі, які виникають при визначенні роду іменників на етапі поглиблення, узагальнення та систематизації знань з української мови. Іменник є однією з найбільш досліджених частин мови. Проте незважаючи на тривалу історію дослідження іменників ще й досі постає питання, на які мовознавча наука ще не дала повністю остаточної відповіді. До них, зокрема, належить і проблематика такого поняття як рід іменників, оскільки й нині це викликає неабиякі труднощі при правильному їх визначенні.

В статті обґрунтовано особливості утворення та визначення чоловічого, жіночого, середнього та спільного родів. Граматичний рід іменників є досить абстрактною граматичною категорією, оскільки зв'язок його зі значенням іменника, особливо в назвах неістот, простежується слабо або не простежується взагалі.

Граматичний рід в іменниках – назвах істот та неістот виявляється по-різному: у назвах неістот граматичний рід є категорією суто граматичною, формальною, у назвах істот він пов'язаний із поняттям статі і є категорією лексико-граматичною. Граматичний рід у цих двох групах іменників виражається різними засобами. За цієї умови категорійна функція чоловічого і жіночого роду спрямована на відображення реальних, пов'язаних із позамовною дійсністю, розрізень істот, що супроводжується певними формальними показниками – флексіями і словотворчими суфіксами та синтаксичними засобами.

Також розглянуто як визначається рід імен та прізвищ іменника, які визначається за статтю їх носія.

Великі труднощі виникають при визначення роду в іменниках іншомовного походження. Тому, саме на визначення їх роду, у статті звернено особливу увагу.

Приділена увага специфіці визначення роду в іменниках – назвах професій, посад, звань.

Розглянуто та проаналізовано творення іменників зі значенням речовини та збірних, а саме розглянуто ті труднощі, які виникають при ознайомленні зі збірними іменниками, що означають сукупність однорідних осіб, предметів як єдине ціле та детально проаналізовано іменники з речовинним значенням.

Таким чином, в українській мові правильне визначення роду іменників зазвичай вдається важко багатьом. Саме в цій статті й були розглянуті ті правила вживання цієї граматичної категорії, які необхідно знати, щоб мати змогу зорієнтуватися у правильному їх визначенні.

Ключові слова: іменник, чоловічий, жіночий, середній, спільний рід, граматична категорія, морфологія, число, відмінок.